

**ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ
ТОВАРОВИРОБНИКІВ:
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Незважаючи на досить часте використання в юридичній літературі поняття «правовий засіб», одноманітного його визначення сьогодні немає. Деякі вчені пропонують розуміти під цією категорією лише окремі правові інститути (договір, відповідальність), а також галузеві методи реалізації законодавчих приписів [6, с. 15-20]. Позиція інших полягає у розгляді юридичних засобів як норм права, правовідносин, санкцій та інших об'єктів [3, с. 62].

Дослідженню природи правових засобів присвячено роботи таких науковців, як С.С. Алексєєв, Г.Л. Знаменський, Б.І. Пугінський [Див.: 1; 4; 8] та ін. Однак, вони розглядають цю правову категорію в суто теоретичному або в господарсько-правовому аспекті. Питання ж правових засобів підвищення ефективності господарської діяльності в аграрному секторі в юридичних джерелах не досліджу-

валися. Даний факт, а також необхідність цієї діяльності аграрних товаровиробників у сучасних умовах і зумовлюють актуальність цієї статті. Її метою є аналіз правової природи зазначених правових засобів, а також визначення їх поняття та основних ознак. Опрацювання того чи іншого правового явища й закріплення його універсального поняття в законодавстві – досить складне завдання, однак від його вирішення багато в чому залежить ефективність правового регулювання тих чи інших суспільних відносин. Г.Л. Знаменський, виділяючи «зовнішні» і «внутрішні» правові засоби, відносить до останніх методи правового регламентування відповідних галузей права [4, с. 58, 59]. На думку С.С. Алексєєва, правові засоби – це весь діапазон правових феноменів різних рівнів з тією лише особливістю, що вони виділяються й розглядаються з позицій не потреб юридичної практики,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

а їх функціонального призначення, тих рис, що характеризують їх як інструменти вирішення економічних та інших соціальних завдань [1, с. 151]. Необхідно, вважаємо, погодитися з Б.І. Пугінським, який визначає правові засоби як поєднання юридично значущих дій, що здійснюються суб'єктами в певній (дозвільній) мірі на власний розсуд і служать досягненню їх цілей – економічних і соціальних завдань, що не суперечать законодавству й інтересам суспільства. У більш вузькому значенні категорія «правові засоби» може розглядатися як юридичні способи вирішення суб'єктами відповідних завдань, досягнення своїх цілей (інтересів) [8, с. 87]. Їх застосування створює особливий, самостійний аспект правової організації виробничо-господарської діяльності [9, с. 40].

Отже, питання правових засобів – це не стільки виокремлення в особливу групу тих чи інших фрагментів правової дійсності, скільки їх особливе бачення в чітко визначеному ракурсі – їх функціонального призначення, ролі як інструмента оптимального вирішення соціальних, економічних, у тому числі й виробничих завдань: а) підвищення ефективності господарської діяльності аграрних товаровиробників; б) поліпшення якості сільськогосподарської продукції

рослинного й тваринного походження; в) створення міцної матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств; г) раціонального й ефективного використання сільськогосподарських угідь, які належать аграрним товаровиробникам; д) запровадження новітніх технологій обробітку земель, виробництва, переробки й збереження аграрної продукції тощо.

Однак правові засоби як інструменти вирішення тих чи інших економічних і соціальних завдань, виступають не тільки соціальною необхідністю, а й оптимальним засобом вирішення завдань, адекватним умовам цивілізації, що постають перед суспільством, тим способом, який виражає соціальну цінність права як регулятора суспільних відносин [1, с. 155].

Разом із тим зазначимо, що правові засоби підвищення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, як інструмент її здійснення, мають свої особливості. Вони зумовлені, поперше, специфікою аграрного виробництва в цілому (сезонність, залежність від природно-кліматичних умов, використання землі як основного засобу виробництва, зв'язок з живими організаціями – сільськогосподарськими тваринами, рослинами та ін.). По-друге, ці особливості можна

пояснити правовим і економічним становищем самих аграрних товаровиробників, а також пріоритетністю й незамінністю для життєдіяльності людини й суспільства продукції сільського господарства. Окрім того, досліджувані правові засоби не тільки сприяють підвищенню ефективності господарської діяльності суб'єктів аграрного виробництва, а й дозволяють вирішити низку різноманітних економічних і соціальних завдань, як-от: а) забезпечення продовольчої безпеки України; б) наповнення ринку сільськогосподарською продукцією тваринного й рослинного походження; в) задоволення потреб населення в продуктах харчування, а промисловості – в сировині рослинного походження; г) підвищення добробуту працівників і членів даних підприємств; д) розвиток соціальної сфери села; є) відродження селянства тощо.

Отже, під *правовими засобами, що впливають на підвищення ефективності господарської діяльності аграрних товаровиробників, слід розуміти множинність юридично важливих дій, законодавчо закріплених, економічно доцільних, які здійснюються самостійно підприємством з метою реалізації статутних завдань і цілей, що не суперечать чинному законодавству, а також інтересам*

працівників (членів, учасників) підприємства й держави. Із цього визначення можна вивести ознаки зазначених правових засобів. Розглянемо їх.

1. Правові засоби – це численні юридично важливі дії, що викликають певні юридичні наслідки. Так, аграрні товаровиробники всіх форм власності й організаційно-правових форм самостійно укладають договори, несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями, захищають свої майнові та інші права в судовому порядку тощо.

2. Указані дії закріплені в законодавстві. Наприклад, Господарський кодекс України закріплює право сільськогосподарських підприємств самостійно планувати свою господарську діяльність (ст. 44), обирати партнерів за договорами (ст. 67), здійснювати зовнішньоекономічну діяльність (ст. 377) та ін. Аналогічні норми містяться й у спеціальних аграрно-правових актах – Законах України «Про сільськогосподарську кооперацію» [2; 1997. – № 39. – Ст. 261], «Про фермерське господарство» [2; 2003. – № 45. – Ст. 363] та ін.

3. Ознакою правових засобів підвищення ефективності господарської діяльності аграрних товаровиробників є економічна доцільність. Іншими словами, розглядувані правові засоби дозволяють вирішити відповідні

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

виробничі, економічні й соціальні завдання, які стоять перед сільськогосподарським підприємством, а саме: (а) підвищення ефективності господарської діяльності; (б) поліпшення якості сільськогосподарської продукції рослинного й тваринного походження, що виробляє підприємство, (в) створення належної матеріально-технічної бази, (г) раціональне й ефективне використання сільськогосподарських угідь, що належать аграрним товаровиробникам тощо.

4. Зазначені юридично важливі дії здійснюються підприємством самостійно, без будь-якого примусу з боку державних органів чи інших суб'єктів.

5. Метою застосування правових засобів є реалізація статутних цілей підприємства.

6. Правові засоби не повинні суперечити законодавству України, а також інтересам трудового колективу й держави. Інакше кажучи, в даному випадку має бути поєднання інтересів указаних суб'єктів для досягнення необхідного ефекту, оскільки держава, яка заінтересована в отриманні певних видів сільськогосподарської продукції тваринного й рослинного походження, за допомогою конкретних засобів – дотацій, пільгового кредитування чи оподаткування, надання авансів тощо – стимулює аграрних виробників до її

виробництва [5, с. 128, 129].

Застосування правових засобів підвищення ефективності господарської діяльності у сфері аграрного виробництва означає таке використання юридичного інструментарію для вирішення економічних та інших соціальних завдань, що забезпечує: а) стабільність виникаючих правовідносин; б) кореляцію державного регулювання (публічно-правового) з правами самих аграрних товаровиробників, з приватно-правовими аспектами, які забезпечують певну свободу й самостійність даних суб'єктів у прийнятті рішень у царині господарської діяльності; в) сувору правову регламентацію окремих видів відносин (наприклад, цільового використання сільськогосподарських угідь, виробництва окремих видів аграрної продукції тощо) й одночасну гарантованість, захищеність прав сільськогосподарських підприємств; г) комплекс заходів, що гарантують фактичне, реальне виконання юридичних обов'язків суб'єктами аграрного господарювання та їх контрагентами; д) необхідну процедуру для провадження юридичних дій, процесуальні форми й механізми, націлені на реалізацію прав аграрних товаровиробників і розв'язання конфліктних ситуацій.

Найважливішим правовим

засобом підвищення ефективності аграрного виробництва є договір, провідна роль якого в системі цих засобів пов'язана з обсягом його можливостей для розв'язання економічних та інших проблем. Усі інші засоби (окрім позадоговірних зобов'язань) відіграють допоміжну роль і призначені в основному для вирішення завдань, що з'являються у процесі застосування договору [9, с. 19]. Договори, регламентуючи відносини сторін з приводу реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг чи матеріально-технічного забезпечення аграрних товаровиробників, забезпечують розв'язання багатьох організаційних, економічних, технічних та інших питань, що виникають у взаємовідносинах сторін.

Визначну роль у підвищенні ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств відіграє законодавство. Необхідно погодитися з висловленою в літературі думкою, що, по-перше, існує потреба в удосконаленні змісту останнього, його норм, що стосуються розглядуваного питання, в такий спосіб, щоб забезпечити більш повну відповідність правового регулювання об'єктивним економічним вимогам і спрямувати його позитивний вплив на ефективніший розвиток аграрного виробництва. А

по-друге, аграрному законодавству, що регламентує господарську діяльність аграрних товаровиробників, необхідно надати такої форми, яка сприяла б поліпшенню його змісту й посиленню значення в підвищенні ефективності аграрного виробництва [7, с. 27]. Деякі питання, пов'язані зі здійсненням господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами, мають регулюватися законодавчо, інші – за допомогою підзаконних нормативних актів (наприклад, постанов Верховної Ради й Кабінету Міністрів України, відомчих інструкцій тощо). З окремих питань, можливо, доцільним було б прийняття нормативних актів на один рік чи інший строк. Однак зловживати цією можливістю не слід, оскільки прийняття нормативних актів тимчасової дії не сприяє встановленню стабільності регульованих відносин, а значить, не сприятиме й підвищенню ефективності господарської діяльності аграрних товаровиробників.

Ще одним правовим засобом підвищення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств є правовий механізм запобігання порушенню зобов'язань. Засоби майнової відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань в аграрному секторі виступають

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

одним з найважливіших з таких правових засобів. До засобів майнової відповідальності належать відшкодування збитків, неустойка (штраф, пеня), засоби конфіскаційного характеру та ін. Загальною їх ознакою є те, що вони мають майнову природу й вираження в грошовій або речовій, натуральній формі. При цьому засоби майнової відповідальності виступають правовими, незалежно від того, передбачені вони законом чи угодою сторін [8, с. 137].

Вагомим правовим засобом підвищення ефективності аграрного виробництва є правова робота. Правова робота, спрямована на виконання підприємством власних зобов'язань перед контрагентами, на забезпечення збереження майна аграрних товаровиробників, що належить їм за різними правовими титулами, тощо, безумовно допомагає підвищенню ефективності господарської діяльності цих суб'єктів. При цьому правову роботу можна віднести до спеціальних зовнішніх правових засобів. Дане положення підтримується й у юридичній літературі [4, с. 164].

На нашу думку, важливим засобом підвищення ефективності господарської діяльності аграрних товаровиробників може стати вдосконалення регламентації господарських зв'язків шляхом реалізації принципу пріори-

тету прав сторони, в інтересах якої виконується дана господарська діяльність, зокрема пріоритету прав споживача товарної аграрної продукції. Послідовно проводячи цей принцип у законодавстві, можна (а) сприяти вирішенню таких завдань, як розвиток спеціалізації, подолання тенденцій до натурального господарства, надання споживачу ширших можливостей впливати на виробництво аграрної продукції, і (б) створити правовий механізм, що забезпечує посилення заінтересованості аграрних товаровиробників у такій поведінці, яка відповідала б загальнодержавним інтересам, отже, сприяла б підвищенню ефективності аграрного виробництва. Однак, проводячи цей принцип у життя, не слід забувати й про те, що аграрні виробники в силу специфіки своєї виробничо-господарської діяльності мають на ринку невігідне положення. Тому оптимальним є одночасне застосування вищевказаного принципу з підтримкою й захистом інтересів сторони, що займає слабку позицію на ринку, тобто з принципом державної підтримки й захисту інтересів аграрних товаровиробників. Безспірним потрібно назвати й той факт, що сільськогосподарські підприємства, як виробники сільськогосподарської продукції, потребують протекціоністського

підходу. Таким чином, особливістю державного регулювання господарської діяльності в аграрному секторі на сучасному етапі становлення ринкових відносин є надання вказаним суб'єктам державної підтримки. При цьому державна підтримка виступає важливим правовим засобом підвищення ефективності господарської діяльності аграрних підприємств.

Ураховуючи викладене, можемо зробити висновок, що послідовне й раціональне використання перелічених правових засобів підвищення ефективності господарської діяльності аграрних товаровиробників не

лише дозволить їм самим досягти певних позитивних результатів у господарській діяльності, а й сприятиме вирішенню низки таких економічних і соціальних завдань, як-от: (а) забезпечення продовольчої безпеки України, (б) наповнення ринку сільськогосподарською продукцією тваринного і рослинного походження, а значить, і (в) задоволення потреб населення в продуктах харчування, а промисловості – у сировині рослинного походження, (г) підвищення добробуту працівників і членів (учасників) даних підприємств, (д) розвиток соціальної сфери села, (е) відродження селянства тощо.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – 224 с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. Замойский И.Е. Эффективность хозяйственно-правовой работы. – К.: Наук. думка, 1982. – 170 с. 4. Знаменский Г.Л. Совершенствование хозяйственного законодательства: цель и средства. – К.: Наук. думка, 1980. – 188 с. 6. Липницкий Д. Право и предотвращение хозяйственных правонарушений // Хоз.-во и право. – 1979. – № 5. – С. 15-20. 5. Курман Т.В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий. – Х.: СПД–ФЛ Мальцев А.В., 2007. – 208 с. 7. Мамутов В.К. Хозяйственное законодательство и повышение эффективности производства // Сов. гос-во и право. – 1977. – № 3. – С. 25-32. 8. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. – М.: Юрид. лит., 1984. – 224 с. 9. Пугинский Б.И. Правовые средства в структуре хозяйственного механизма // Экономика-правовые проблемы совершенствования хозяйственного механизма / Отв. ред. В.В. Лаптев. – М.: ИГП АН СССР, 1984. – С. 40-44.

Надійшла до редакції 30.09.2008 р.